

"הגוים לא מעלין ולא מורידין" – איסור או היתר

הגמ' במסכת סנהדרין¹ מביאה את התוספתא בע"ז² האומרת: "על שפיכות דמים... גוי בגוי וגוי בישראל חייב, ישראל בגוי פטור", ומבארת שהתוספתא לא יכלה לכתוב שישראל בגוי מותר מכיון שלמדנו³ שאת הגוים "לא מעלין ולא מורידין". מתוך דברי הגמ' עולה שמשמעות הדין של "לא מעלין ולא מורידין" היא שקיים איסור להעלות ולהוריד את הגוים, אך בדברי הפוסקים מוצאים אנו מחלוקת בדבר. לדעת הבית יוסף⁴, הדרכי משה⁵ והש"ך⁶ אין אמור בדין אלא שאין חובה להעלות ואין חובה להוריד⁷, אולם אם ברצונו של האדם להעלות או להוריד – מותר לו לעשות זאת⁸, וכך נראה לומר גם בדעת הרמב"ן⁹, היד רמ"ה¹⁰ ובעל ה"חינוך"¹¹ ויה"ט¹² קיים איסור להעלות או להוריד גוי.

הבית יוסף⁴ כותב: "ומשמע מדברי התוס' דלאו למימרא שאסור להורידם, אלא היינו לומר שאינו מצוה להורידם אע"פ שהם עוברים על ד' מצות, ומיהו היכא דמקיימין ז' מצות משמע דאסור להורידם. והא דאמרינן במס' סופרים¹³ טוב שבעכו"ם הרוג – היינו בשעת מלחמה. וכן נראה מדברי הרמב"ם בפ"ד מהל' רוצח". הבי"מסתמך על דברי התוס' במסכת ע"ז¹⁴ שכותבים: "לא מורידין – וא"ת הא אמרינן במסכת סופרים¹⁵ כשר שבגוים¹⁶ הרוג. וי"ל דבירושלמי דקידושין¹⁷ מפרש דהיינו בשעת מלחמה, ומביא ראייה מ"ויקח שש מאות רכב בחור"¹⁷, ומזהיכן היו? מ"הירא את דבר ה'"¹⁸. ואע"פ שסתם גוים¹⁵ עובדי כוכבים ומזלות הם ועוברין על שבע מצוות¹⁹, מ"מ אין מורידין דרבינהו

1. סנהדרין נו. 2. תוספתא ע"ז פ"ט הל' ד, ירושלמי ע"ז ה"ב. 3. תוספתא ב"מ פ"ב הל' יג, המובאת גם בע"ז יג: כו. וע"ע בחולין דף יג: 4. בי"י י"ד סי' קנ"ח ד"ה ומ"ש רבי, והביאו גם בררשה שם. 5. דרכי משה הארוך י"ד סי' קנח ס"ק ב. 6. שו"ך י"ד סי' קנח ס"ק ב. נקודות הכסף שם ד"ה השיג. 6א. יסוד הדברים נמצא כבר במאירי ע"ז כו. ד"ה הגוים, לגבי לא מעלין (ור' הע"ט במהר" סופר, שם). 7. ובס' כנסת הגדולה (י"ד סי' קנח ב"י ס"ק י) כתב שבגוי המיצר לישראל ניתן לסמוך על דעת הבי"מ ולהורידו בידים, וכ"כ בשו"ת בעי חיי (י"ד סי' קעו ד"ה הנה). 7א. הרמב"ן מכות ט. כותב: "וגוי המוזכר בכל מקום הוא בן נח שלא הוחזק אם מקיים מצוות שלהם אם לאו, מסתמא אין רובן מקיימין אותן, לפיכך דנו אותן מספק ולא הקפיד עליו, אלא לא מעלין ולא מורידין", ומשמע שזהו רק חוסר הקפדה ולא איסור, וכן נראה מלשון הריטב"א שם ד"ה אלמא. 8. בעל ה"יד רמה" (סנהדרין נו). כותב ש"לא מעלין... ולא מורידין אותן לכתחילה להמיתן בידים", ומשמע מדבריו שאמנם לכתחילה אין להורידם, אך זהו רק דין לכתחילה, ואם הורידם לא עבר בכך על איסור. 9. בעל ה"חינוך" מצוה צג כותב "כי שאר האומות, אם אין נלחמים עמנו אין עלינו מצוה להורגם, אלא שלא ישבו בארצנו עד שיעזבו ע"ז... והוה שאמרנו שעובדי ע"ז בשאין נלחמים עמנו שלא נהרגם – דוקא עובדי ע"ז מן האומות, אבל ישראל עובד ע"ז כגון המינין והמשומדין והאפיקורסין מצוה עלינו להרגם" וכו'. ומשמע מדבריו שהוא מתייחס לדין של "אין מעלין ואין מורידין", ולדעתו משמעות הדין היא רק שאין עלינו מצוה להורגם, ולא שאסור להורגם. 10. ור' בחזו"א (ב"ק סי' י ס"ק טז י"ד סי' סט ס"ק ג) שכתב כן בשם הריטב"א והרמב"ן. ומש"כ שם שכוונת הגמ' ב"אין מורידין" היא שאסור לדון, אינו נראה מצד הסברא, וגם סותר את מה שכתב בתחילת דבריו שאין אנו חייבים לדון ולא ליחיד מהם, אבל אין איסור בדבר. 11. בי"ח י"ד סי' קנח ד"ה ומ"ש ומ"מ. 12. ט"ז י"ד סי' קנח ס"ק א. 13. מסכת סופרים פ' טו הל' י. 14. תוס' ע"ז דף כו: ד"ה ולא מורידין. וכ"כ תוס' ר' אלחנן, תוס' רא"ש משאנן, תוס' רא"ש, רשב"א ונמוקי" שם. 15. ע"פ חסרונת הש"ס. 16. ירושלמי קידושין פ"ד הל' יא. 17. שמות יד ז. 18. שמות ט כ. 19. יש להעיר שהתוס' מדברים על סתם גוים שמתמא עובדים ע"ז, ואילו הבי"מ מדבר על ההבדל שבין גוים שוראי עובדים ע"ז לבין גוים שאינם עובדים ע"ז, ומתוך דברי התוס' ניתן להסיק שסתם גוי שאינו ידוע אם הוא עובד ע"ז או לא, יוגדר לענין זה כעובד ע"ז, ולא כמו שכתב הש"ך בנקה"כ שלאנטונינוס היה אסור להרוג את עבדיו מכיון שהוא לא ידע שהם עובדים ע"ז. ומינין לומר אף יותר מזה, שלפי התוס' רק סתם גוי שמתמא עובד ע"ז, רבינהו קרא להתירא, אבל גוי שוראי עובד ע"ז, לא רבינהו

בקרא להתיירא דכתיב "והיה... לך למס ועבדוך"²⁰ "21. מתוך דברי התוס' עולה שהשוארת הגוים בחיים היא היתר, ולא חיוב²², ולכן כותב הב"י שאין איסור להוריד גוים. הט"ז²¹ משיג עליו וכותב: "פירושו שיש איסור להורידן, וכן הוא בתלמוד ערוך פרק ארבע מיתות²³ דאמרו התם: "על שפיכות דמים – ישראל בעובד כוכבים פטור", ומפרש התם ולא שייך למתני מותר, דהא אמרינן עובדי כוכבים לא מעלין ולא מורידין; ופירש רש"י²⁴: לא מצילין אותם מן הבור מן המיתה, ולא מורידין אותן אל הבור להמיתן בידיהם". וכן פסקו התוס' בפשיטות בפ"ק דעבודת כוכבים²⁵ שהקשו על אנטונינוס דקטיל עבדיו: "והא אף בישראל אסור משום לא מורידין כו". והב"י כתב כאן דהך "אין מורידין" – אין פירושו שאסור להורידם, אלא לומר שאין מצוה להורידם, ושכן משמע לו מן התוס', ע"כ. ואשתמיט מיניה סוגיא שלמה בפרק ארבע מיתות שזכרנו. ומ"ש כשם התוס', היינו שראה בתוס' בפרק אין מעמידין¹⁴ שכתבו דאע"פ שאין מקיימין שבע מצוות, מ"מ רבננה קרא להתייר דכתיב "והיו לך למס ועבדוך" ע"כ. פירוש דרבננה קרא שלא חייב להמיתם, והבין הרב ב"י מדנקטו התוס' להתייר, ש"מ דגם אין מורידין הוא לשון היתר שאין חייב להורידן. ולא היא, אלא הכי קאמר: שאין צווי מן התורה לבערם, ורבנן אמרו שיש איסור בדבר, אבל אם עשאו ודאי פטור כמו שהבאתי מדהיא דארבע מיתות ב"ד. עוד הביא הב"י ראייה שכן נראה מדברי הרמב"ם שכתב²⁶: "אין מסוכבין להגזיז המיתה ואסור להצילם", כמו שהעתיק פה בשו"ע. נראה שכתב כן דהיה משמע ליה להרב, מדלא נקט ברישא ג"כ לשון איסור – שמע מינה דלאו איסורא קאמר, אלא שאין מצוה לסבבן, והאמת כן הוא: שמתחילה כתב הרמב"ם²⁷ שבכופרים ומסורות היה מצוה לסובב להם כמו שהעתיק השו"ע בסוף סעיף ב', ועל זה אמר הרמב"ם דבעיבדי כוכבין אנטונין אין מצוה לסובב להם כן, אלא אם ירצה הרשות בידו לסבב, אבל מ"מ אין זה ענין למ"ש התלמוד "אין מורידין", דכל שהוא בידיים יש איסור בדבר להורידן, אבל סיבוב בעלמא כגון סילוק הסולם שזכר בסעיף ב' שזהו אין איסור כאן כיוון שאין עושה בידיים" וכו'.

הט"ז כותב שאין להוכיח מהתוס' שאין איסור להוריד גוי, מכיון שהתוס' התייחס לדין דאורייתא, ואילו הדין של "אין מעלין ואין מורידין" הוא מדרבנן, וכן אין להוכיח דבר מלשון הרמב"ם. ולעומת זאת מתוך הסוגיא בסנהדרין והתוס' בע"ז ניתן להוכיח שהדין של "אין מעלין ואין מורידין" הוא איסור. והש"ך²⁸ דוחה את ראיותיו וכותב: "ולא קשה מידי, דהא מבואר בב"י דהיינו דווקא כשאין מקיימים ז' מצות בני נח, והכי מוכח בתוס' בפ' ד' מיתות להדיא דהיכא דאין מקיימים ז' מצוות בני נח חייבים מיתה²⁹, והא דאסור להורידן היינו כשמקיימים²⁹. וממ"ש התוס' בפ"ק דעבודת כוכבים אין ראייה, דהתם אטו מי ידע אנטונינוס מי שאינו מקיים הז' מצוות בני נח? אבל מי שהוא כופר או מסור ידע שפיר. ועוד דכשתירצו התוס' שהיה בורר הכופרים והמסורות – אלמא

קרא להתיירא וחייבים להורגו, ולא כמו שהבין הב"י בדברי התוס' שגם אם הוא עובר ודאי על ז' מצוות בני נח, ורבננה קרא להתיירא. וכ"כ רבי ירוחם פערלא בפרוש הר"ם (דף ק"ה. ד"ה איברא). 20. דברים כ יא. 21. ור' עוד במניח סוף מצוה לו שכתב שהרמב"ם (בהל' מלכים פ"ו הל"א) חולק על כך ומצריך בנטוס לקבלת המס גם קבלת שבע מצוות בני נח. 22. וניתן להוסיף שאם כי יש היתר להשאירם בחיים, מ"מ יעדיף לקיים בהם את דינם ולהורגם, ולא להשאירם בחיים, שכן זהו רק היתר ויתרה מזאת. מתוך דברי התוס' עולה שיש להשאירם בחיים רק אם הם מעלים מס, אך אם הם אינם מעלים מס, או שאינם רוצים לקבל מהם מס, אין חייבים להשאירם בחיים, ויתכן שאף אסור להשאירם בחיים. 23. סנהדרין דף נו. 24. רש"י שם ד"ה לא מעלין. 25. ע"ז דף י' ע"ב ד"ה חד קטיל. 26. הל' רוצח פ"ד הל' י"א. 27. שם הל' י. 28. ש"ך, נקודות הכסף סי' קנח ד"ה השיג. 29. בתוס' שלפנינו אין הדברים כתובים, וכבר עמד על כך בס' בית מאיר (לר' מאיר פוזנר, אה"ע סי' יז סע' ג, דפוס לבוב) והוסיף שמהתוס' בע"ז (סד: ד"ה איזהו) מוכח שכל עוד שלא דעהו בב"ד אין הוא חייב מיתה. 29א. וכ"כ בספר תפארת למשה (לרבי משה ב"ר אברהם

דכופרים ומסורות שבהן היה מותר להרגן, וודאי כל שאינן מקיימין ז' מצוות בני נח לכופרים ומסורות דמיין". ואף קושיתו של הט"ז על הבנת הבי" בלשון הרמב"ם איננה קשה, מכיון שהבי" לא התכוון כלל להוכיח מתוך דברי הרמב"ם שאין איסור בהורדת גוי, אלא רק שהכלל של "הטוב שבגויים הרוג" אינו אמור אלא בשעת מלחמה³⁰.

אולם עצם דברי הבי" תמוהים ביותר, וזאת מפני כמה טעמים:

א. הגמ' במס' ע"ז³¹ מספרת ש"ר' יהושע בן לוי הוה מצער ליה ההוא מינא בקראי. יומא חד נקט תרנגולא ואוקמיה בין כרעיה דערסא ועיין ביה. סבר, כי מטא ההיא שעתא אלטייה. כי מטא ההיא שעתא נימנב. אמר: שמע מינה לאו אורח ארעא למעבד הכי, "ורחמיו על כל מעשיו"³² כתיב, וכתוב³³ "גם ענוש לצדיק לא טוב". והתוס' שם³⁴ מבררים מדוע הגמ' כותבת: "לאו אורח ארעא" ולא "אסור"? וכותבים ש"לספרים דגרסינן ההוא עובד כוכבים ניחא, דעובדי כוכבים לא מעלין ולא מורדין, והוא שבקש לקללו, להזיקו בקללתו נתכוין ולא להורגו, ולא דמי להורדה לבור. ואפילו לספרים דגרסי ההוא מינא, אע"פ שהכופרים מורדין לבור, נמי ניחא, דודאי ביקש להרוג בקללתו, ומ"מ קאמר בתר הכי ש"מ לאו אורח ארעא כי לא היה לו לדחוק בידי שמים ולהעניש מי שאינם רוצים להעניש, אע"פ שבזמן הבית היה מותר להורגו בידיים". התוס' כותבים שלפי הספרים הגורסים "עובד כוכבים" הגמ' כתבה "לא ניחא" ולא "אסור" למרות ש"אין מעלין ואין מורדין" מכיון שהוא לא התכוון להמיתו אלא להזיקו. וא"כ משמע שאם הוא היה מתכוון להמיתו הוא היה עובר על איסור "אין מעלין ואין מורדין", וא"כ זהו איסור ולא היתר, ולא כמו שכתב הבי"ר³⁵.

ב. הגמ' במסכת ע"ז³⁶ אומרת שהקונה בהמה בשוק של ע"ז תעקר, ושואלת מהו הדין בעבד? האם חייבים להורגו? ועונה: "מאי קא מבעיא לך? תניא העובדי כוכבים והרועי בהמה דקה לא מעלין ולא מורדין". ולכאורה לא מובן מדוע היא עונה: "מאי קא מבעיא לך"? הרי ניתן לומר שבדר"כ הכוונה ב"אין מורדין" היא שאין חובה להוריד, והשאלה היא אם במקרה הזה יש חובה להוריד. אלא ע"כ חייבים להסביר שבד"כ הכוונה ב"אין מורדין" היא שאסור להוריד, ולכן הגמ' ענתה באופן זה, וזאת בניגוד להבנת הבי"ר³⁷.

ג. התוס' במסכת ע"ז³⁸ הקשו על הדין של "אין מורדין" מתוך דברי המסכת סופרים³⁹: "הטוב שבגויים הרוג". ולכאורה התוס' היו יכולים לתרץ שהדין של "אין מורדין" משמיע שאין חובה להורידם, והדין של "הטוב שבגויים הרוג" מחדש שאע"פ שאין חובה להורידם, מ"מ טוב לעשות זאת. ומתוך כך שהתוס' לא מתרצים זאת משמע שהדין של "אין מורדין" אומר שאסור להוריד את הגויים, וזאת בניגוד להבנת הבי"ר⁴⁰.

מהוראדנא) י"ד סי' קמ"ח. 30. כך תירץ בס' קרבן אליצור (לר' מנצור מזרוק, ע"ז סד: דף קס"ד. ד"ה עוד, בדפוס שאלוניקי תק"ל) ובס' מקור מים חיים (לר' יעקב מאיר פאדווא, י"ד סי' קנב ס"ק א' ד"ה עיין, ד"צ ירושלים תשל"ד). ור' במניח (מצוה צג) ובפ' אורח משור לדרכי משה הארוך (לר' יוחנן קרעמניצר, י"ד סי' קנב ד"ה נלפענ"ד, זולצבאך תנב) שתייצרו בדרך אחרת. 31. ע"ז דף ד: 32. תהלים קמה ט. 33. משלי יז כו. 34. תוד"ה שמע מינה. 35. כך הוכיח בפ' אורח מישור לדרכי משה הארוך (לר' יוחנן קרעמניצר, י"ד סי' קנב ד"ה גם, זולצבאך תנב) והובאו דבריו בס' ערך השולחן (לר' יצחק טייב, י"ד סי' קנב א, ליוורנא תקנח) וע"ע בדברי רבותינו בעלי התוס' עה"ת (מושב זקנים שמות ג יד). 36. ע"ז דף יג: 37. כך הוכיח בפ' אורח מישור לדרכי משה הארוך (לר' יוחנן קרעמניצר, י"ד סי' קנב ד"ה גם, זולצבאך תנב) והוסיף שכן כתב גם רש"י שם (ד"ה ואין מורדין), והובאו דבריו גם בס' ערך השולחן (לר' יצחק טייב י"ד סי' קנב א, ליוורנא תקנח). 38. ע"ז דף כו: תוד"ה ולא מורדין. 39. מסכת סופרים פ' טו הל' י. 40. כך הוכיח בס' כוס ישועות (לר' שמואל הכהן שוטיץ, מהרשש"ך, ע"ז כו: ד"ה בתוס' ד"ה ולא, פרנקפורט דמיין תעא), והובאו דבריו

ד. הגמ' במס' ע"ז⁴¹ אומרת שגר תושב הוא מי שקיבל עליו שבע מצוות שקבלו עליהם בני נח. והתוס'⁴² שואלים על כך: "וא"ת והלא מיד שעבר שבע מצוות חייב מיתה, דאזהרת בני נח היא מיתתן בלא עדים והתראזה". ועונים: "דכל זמן שלא דנהו בי"ד אינו חייב מיתה, תדע דהא אמרינן העובדי כוכבים לא מעלין ולא מורידין"⁴³. ואם משמעות הדין של "אין מורידין" היתה שאין חובה להוריד, אך זה מותר, לא היה מובן כיצד התוס' מוכיחים משם שכל זמן שלא דנהו בי"ד הוא אינו חייב מיתה? הרי אדרבה, מתוך כך שמוותר להורגו משמע שהוא כן חייב מיתה. אלא ע"כ חייבים לומר שמשמעות הדין של "אין מורידין" היא שאסור להוריד, ולכן ניתן להוכיח משם שכל זמן שלא דנהו הוא אינו חייב מיתה, וזאת בניגוד להבנת הב"י⁴⁴.

ה. הרמב"ם בהל' ע"ז⁴⁵ כתב: "אבל לאבדו בידו או לדחפו לבור וכיוצא בזה אסור מפני שאינו עושה עמנו מלחמה", וא"כ הדבר אסור, ולא כפי שהבין הב"י⁴⁶.

ו. מתוך כך שגזילו של הגוי אסור לכל הפחות מדרבנן, חייבים לומר שגם גופו אסור

בש"ת יד אליהו (לר' אליהו מלובלין סי' לח, אמסטרדם תעב). 40. ובשו"ת בית יהודה (לר' יהודה עייאש) יו"ד סי' ד' ד"ה ואם תאמר הוכיח מסוף התוס' שכתבו: ואע"פ שסתם עבדים עובדי ע"א הם ועוברים על שבע מצוות, מ"מ אין מורידין דרבינהו בקרא להיתרא דכתיב והיו לך למס ועבדוך" שזהו איסור. שהרי אם היתה הכונה היתה שאין חייבין, לא היה מובן מדוע התוס' היו צריכים להוכיח את דבריהם מתוך הפסוק? הרי גם ללא הפס' ישנו ק"ו שאם מותר להעלות ק"ו שאין חיוב להוריד, אלא ודאי זהו איסור. 41. ע"ז דף ס"ד ע"ב. 42. תורה איזהו גר תושב. וכן הקשה בתוס' ר"י מפאריש ד"ה כי תניא. 43. וכ"כ בהגהות אורח"י בשם מהר"ח (ע"ז פ"ה ס"ק ה). 44. כך הוכיח בפ' אורח משור לדרכי משה הארוך (יו"ד סי' קנ"ח ד"ה ועוד). והובאו דבריו בס' ערך השולחן. אולם לכאורה ניתן לדחות זאת ולומר שאפ' אם משמעות הדין של "אין מורידין" היא שאין חובה להוריד, ניתן להוכיח מכאן שכל זמן שלא דנהו בי"ד הוא אינו חייב מיתה, שהרי אם הוא היה חייב מיתה היו חייבים להורגו. ובשו"ת בית יהודה (יו"ד סי' ד) פירש שהתוס' הבינו שמשמעות הדין של אין מורידין היא שאסור להורגו. ובשו"ת בית יהודה (יו"ד סי' ד) פירש שהתוס' הבינו שמתוך מסקנת הגמ': "כי תניא ההיא להחיותו" ניתן להסיק שלענין הריגתו שזה האיסור בגוי לאיסור בגר תושב ורק לענין להחיותו הם חלוקים, וע"ז הקשו הרי ב"ג שעבר על אחת משבע מצוות נהרג עליה וזינצרו שמדובר לפני שדנו אותו, שאז אין מורידין. וכתב שמתוך דבריהם ניתן להסיק שהריגת בן נח היא איסור שאם לא כן תחזור השאלה לקדמותה: כיצד ניתן לומר ש"כי תניא ההיא להחיותו" הרי גם לענין הורדתו יש הבדל, שבגר תושב יש איסור ובגוי לא. אע"כ אסור להוריד גויים שלא כהבנת הב"י. ור' בחז"א (בי"ק סי' י ס"ק טז; יו"ד סי' טט ס"ק ג) שכתב "דכל זמן שלא דנו אותן אסור להורידן", ונראה שסמך על דברי התוס' הנ"ל. אולם לאחר העיון נראה שאין בדברי התוס' הנ"ל כל ראייה, שכן התוס' כתבו רק שאין חיוב להמיתו, ולא שיש בכך איסור. וכן הבין בדבריהם המנ"ח (סוף מצוה ל"ד) שכתב: "והנה אם היה מותר להרוג עבדים שעבר על "מצוות... נר' מדבריהם שאין איסור בדבר אבל אינו מחוייב להורגן דהיינו כ"ז שלא נידונו ע"פ בי"ד. ועי' תוס' שם סד: ד"ה איזהו גר". וכו'. ומה שכ' החזו"א בשם הגמ' סנה' כז. והתוס' ע"ז י: אין ראייה שהוא משום שעדיין לא דנהו. ור' עוד בספר דעת יהונתן (לר' יהונתן אייבשיץ) ע"ז כז: שתי' שהסיבה לכך שאין חיוב להמיתו משום שלא למד ואינו יודע שמצוות. איכא מאן דאמר בסנה' שאינו נהרג. וכן נר' מלשון הר"ן והרא"ה ע"ז כז: שכתבו: "עובדי כוכבים טפשים שבאומות שאין מבחינים למי עובדים". וע' בספר שו"ת דוד יו"ד קנ"ח שכתב שהם כעין תנוקות שנישבו וכן כתב בספר דברי תלמוד עמ' רפב וחילק בין הגויים בחו"ל לבין הגויים בארץ. אולם מדברי הרמב"ם הל' מלכים פ"י ה"א עולה שאף כשהיה לו ללמוד ולא למד נהרג עליה שלא כדברי הדעת יהונתן. ע"י ברמב"ן למכות ט. ש' "שהיה לו ללמוד ולא למד – כלומר שהיה לו לחשוב שמה אסור הוא ולשאל על הדבר". וכן פסק בשו"ת משנה הלכות חלק ט' סימן שפ"א. 45. הל' ע"ז פ"י הל' א. 46. כך הוכיח בפ' אורח משור לדרכי משה הארוך והובאו דבריו בס' ערך השולחן. ובפ' אורח מישור הוסיף וכתב: "ולפענ"ד דבלי ספק אגב טירדתו בגירסא לא חש לעיין נהאי שעחא רק בפ"ד מהל' רוצח באשר ששם מדבר הרמב"ם מענינים הללו, וסבר שכבר גמר הרמב"ם מלדבר בדינים אלו, ונעלם ממנו שכתב עוד מענינים אלו בהל' עבדים" וכו'. ולעיל כבר הוכחנו כי הבאת הרמב"ם בדברי הב"י לא באה להוכיח שאין איסור בהורדת הגוי, אלא רק שהכלל "הטוב שבגוים הרוג" לא נאמר

לכה"פ מדרבנן, שהרי לא יתכן שממונו יהיה חמור מגופו⁴⁷.

ז. לא יתכן שיהיה מותר להוריד גוי ללא כל סיבה, שהרי יש בכך משום איסור "בל תשחית"⁴⁸.

ח. המהרש"ל⁴⁹ מוכיח שזהו איסור מגוף לשון הדין, שכן אם הכוונה היתה שאין חיוב להעלות ולהוריד, היה מספיק לכתוב ש"אין מעלין" וממילא היה ברור שאין חיוב להוריד, שהרי אם היו חייבים להוריד, לא היה צריך לכתוב שאין מעלין. אלא חייבים להסביר שהכוונה היא שאסור להעלות ולהוריד, ולכן לא היה מספיק לכתוב רק ש"אין מעלין", מכיון שא"כ היינו חושבים שמותר גם להוריד, וכמו כן לא היה מספיק לכתוב רק ש"אין מורידין", מכיון שא"כ היינו חושבים שזו רשות. אולם הש"ך⁵⁰ משיג עליו וכותב: "וכשתעין בש"ס פרק א"מ (דף כו:): תראה שאין הוכחתו כלום", עכ"ל. ונראה שכוונתו היא לסיפא של הבריתא האומרת: "אבל המינין והמסורות והמשומדים"⁵¹ היו מורידין ולא מעלין". שכן ניתן לומר שהסיבה לכך שכתבו ברישא: "אין מורידין" הוא שבסיפא הדין הוא שכן מורידין, והיה צורך להשמיע שברישא אין הדין כן⁵².

אך האמת היא שדווקא מתוך הסיפא ניתן להוכיח שזהו איסור. על הסיפא שואלים הפוסקים: מדוע היה צורך לכתוב ש"אין מעלין"? הרי אם מורידין ק"ו שאין מעלין. ומתמצים שאם לא היה כתוב זאת, היינו חושבים שהכוונה ב"מורידין" היא שמותר להוריד אך אין זה חיוב, ולכן היה צורך לכתוב ש"אין מעלין", כדי להשמיע שכפי ש"אין מעלין" זה איסור, כך "מורידין" זה חיוב. וא"כ אותו דבר ניתן לומר גם לגבי הרישא: אם הכוונה ב"אין מורידין" שברישא היתה שאין חייבים להוריד, הרי משמעות ה"מורידין" שבסיפא היתה שחייבים להוריד, וא"כ חוזרת השאלה לקדמותה: מדוע היה צורך לכתוב בסיפא ש"אין מעלין"? הרי זה מיותר. אלא ע"כ חייבים להסביר שהכוונה ב"אין מורידין" שברישא היא שאסור להורידם, וא"כ היה ניתן לומר שהכוונה ב"מורידין" שבסיפא היא

אלא בשעת מלחמה. 47. כך הוכיח בס' בית מאיר (לר' מאיר פוזנר), אבה"ע סי' יז סע' ג, דפוס לבוב, ובשו"ת פני מבין סימן רל"ט ס"ק א, ומעין סברא זו כתובה כבר בשטמ"ק לבי"ק דף לח. בשם ר' יהונתן. ובפ' אורח משור לרבי משה הארוך, הוסיף "ותו מדאיצטריך רחמנא למכתב דגזל הגוי אסור או מותר מכלל דגופו אסור, וגבי עכו"ם לא שייך לומר: דלמא נפק מיניה זרעא מעליא" וכו'. ודבריו תמוזים שהרי סברא כזאת שייכת בגוי, כפי שכותב בעל מדרש שמואל אבות ג,יה בשם ר"ח ויטאל, ומסביר על ידה את האיסור בשפכות דמו של הגוי. ור' עוד שו"ת ים הגדול חו"מ סי' צד שכתב "דדוקא לגבי נכרי י"ל כך דתלוי בזרע מעליא". ובס' ערך ש"י (לר' שלמה יהודה, יו"ד סי' קנח, מהדו' ירושלים ניו יורק תשכה) השיב על דבריהם מדברי הי"ש"ש (בי"ק פ"י ס"כ) שכתב שאין גזל הגוי אסור אלא בכדי שלא ירגיל עצמו בגניבה וגזילה, ואין זה אלא דבר השכיח ולכן במסור אין הדין כן, וא"כ בהורדה שאיננה שכיחה אין הדברים אמורים (והוסיף שם שיתכן שהסוגיא אצלינו הולכת למאן דאמר שגזל הגוי מותר. ור' חידושי רבי' יונה סנהדרין כז. שאין בגזל הגוי אפי' איסור דרבנן ויתכן שכן סבר הבי"י. 48. כך הוכיח בס' חדרי דעה (לר' יוסף זונגל ב"ר חיים, יו"ד סי' קנח, מהדו' לזין אפשטיין תשכא). אולם לפי ההסבר ש"הטוב שבגוים הרוג" הוא כדי שלא יזיקו לנו, אין בכך איסור, שהרי כל השחתה שהיא לצורך. אין בה איסור "בל תשחית". וכן הוא שם לגבי איסור צער בע"ח. ור' תרומת הדשן ח"ב סי' קה. ומה עוד שבהמתה אין כלל איסור צער בע"ח, ורא' שו"ת נודע ביהודה מה"ת יו"ד סי' י. ועי' מש"כ בזה ר' נתן צבי פרידמן (נעם ח"ה עמ' קפ"ח), ועי' שו"ת משנה הלכות ח"ז סי' קטז (דף צא ע"ב ד"ה ומה). 49. בספרו "עמודי שלמה" על הסמ"ג (ל"ת מח, ד"ה לא מעלין וכו'). 50. יו"ד סי' קנח ס"ק ב. 51. ע"פ חסרונות הש"ס. 52. כך ביארו את דברי המהרש"ל בס' קרבן אליצור (לר' מנצור מזרוק, ע"ז דף סד: קסד: ד"ה ולפק"ד לק"מ במהדו' שאלוניקי תקל) ובשו"ת בעי חיי (לר' חיים

שמותר להורידם, ולכן היה צורך לכתוב בסיפא ש"אין מעלין" בכדי להשמיע שזהו איסור⁵³.

ואף דברי הש"ך⁵⁴ שרצה ליישב את שיטת הב"י ולומר שהגמ' בסנהדרין והתוס' בע"ז האוסרים להוריד גוי עוסקים במי שמקיים שבע מצוות בני נח, אך גוי שאינו מקיים שבע מצוות בני נח – מותר להורידו, אינם מתרצים את הקושיות שהקשו⁵⁵, והם כשלעצמם תמוהים ביותר, שהרי:

א. הגמ' בסנהדרין מדברת על סתם גוים, וסתם גוים הם עובדי ע"ז ואינם מקיימים ז' מצוות בני נח כפי שכתבו התוס' בע"ז⁵⁶, וא"כ א"א לומר שהסוגיא בסנהדרין מדברות על גוי שמקיים את ז' מצוות בני נח⁵⁷.

ב. לא יתכן לומר שכאשר הגוים אינם מקיימים ז' מצוות בני נח – הכוונה ב"אין מורידין" היא שאין חיוב להורידם⁵⁸, ואילו כאשר הם מקיימים ז' מצוות בני נח הכוונה

בנבגשת, יו"ד סי' קעז ד"ה ולפי זה) וע"ש תירוץ נטף. 53. כך הוכיח בפי' מרכבת המשנה על המגילתא (לר' דוד משה אברהם, מכילתא בשלח פר' א ס"ק ז, מהדרו' אוצר הפוסקים, ירושלים תשכה). ובעל "כנסת הגדולה" (ר' חיים בנבגשת, חו"מ סי' תכה, ב"י ס"ק יב, ד"ה ויש לחקור. וכן כתב בשו"ת בעי חיי, יו"ד סי' קעז ד"ה ויש לחקור וד"ה א"נ) כתב שניתן לומר דלצדדים קטני: שהכוונה ב"אין מעלין" היא שרועי בהמה דקה אין צריך להעלות, וגוי אסור להעלות, ואילו ב"אין מורידין" הכוונה היא שבינן רועי בהמה דקה ובינן גוים אסור להוריד, או שגם ב"אין מורידין" הכוונה היא שרועי בהמה דקה אסור להוריד, וגוים אין צריך להוריד. אולם כבר העיר על זה בפ' אורח מישור לררכי משה הארוך (יו"ד סי' קנ"ח ד"ה ועוד) שלא מסתבר לומר שהכוונה ב"אין מעלין" היא שאסור להעלות, וב"אין מורידין" שאין צריך להוריד, שהרי שני האיסורים כתובים ביחד ובאותה לשון. אך בספר היראים (סי' מז; יראים השלם סי' קט) כתב שועדיף להסביר כך מאשר לומר שאסור לתת מתנה לגזלן (ועי' בפירושו ווי העמודים, שם, ס"ק ד, שהעיר שבעל כנה"ג לא ראה את דברי בעל ספר היראים). וכן נראה מלשון השו"ע (הן ביו"ד סי' קנ"ח סעי' א והן בחו"מ סי' תכה סעי' ה) שכתב: "העכו"ם... אין מסובבין להם המיתה ואסור להצילן", ומתוך השינוי בלשון נראה שרק להצילם אסור, אך בסיבוב המיתה אין איסור. 54. נקודות הכסף יו"ד סי' קנ"ח. 55. א. לא יתכן שהתוס' בע"ז (דף ד: ד"ה שמע מינה) הביט שיש הבדל בין גוי המקיים ז' מצוות בני נח לבין גוי שאינו מקיימם, מכיון שא"כ היו יכולים לתרץ שר' יהושע בן לוי רצה להרוג את הגוי משום שהוא לא קיים את ז' מצוות בני נח, ולא להרחק ולומר שהוא התכוון רק להזיקו (כך הקשה בפ' אורח מישור לררכי משה הארוך, יו"ד סי' קנ"ח ד"ה וראיתי). ב. גם אם נאמר שיש חילוק בין גוי המקיים ז' מצוות בני נח לבין מי שאינו מקיימם, אין זה מסביר את קושיית הגמ' בע"ז (דף יג:): שכן סתם גוים אינם מקיימים את ז' מצוות בני נח (כפי שאומרים התוס' בע"ז דף כו: ד"ה ולא מורידין) ומותר להורידם, וא"כ מובן שהגמ' שואלת אם עבד הנקנה בשוק ע"ז חייבים להורגו, או לא, ולא מובן מה הגמ' מקשה על כך: "מאי קא מבעיא לך" (כך הקשה הסי' אורח משור, שם). ג. לא יתכן שהתוס' בע"ז (דף כו: ד"ה ולא מורידין) הביט שהדין של "אין מורידין" מדבר על מי שמקיים מצוות בני נח, שהרי הם עצמם כתבו בהמשך התוס' שסתם גוים אינם מקיימים ז' מצוות בני נח. ועוד, שהרי א"כ היה ניתן לתרץ את קושייתם ולומר שהכלל של "הטוב שבגוים הרוג" מדבר על מי שאינו מקיים ז' מצוות בני נח, ולא להרחק ולומר שמדובר על שעת מלחמה (כך הקשה בס' בית מאיר לר' נאיר פוזנר, אה"ע סי' י"ז סק"ג, דפוס לבוב). ד. לא יתכן שהתוס' י"ז (דף סד: ד"ה איזהו) הביט שהדין של "אין מורידין" מדבר על מי שמקיים ז' מצוות בני נח, שהרי הם דברו על מי שאינו מקיים ז' מצוות בני נח, ולגבי זה הם הניחו את הדין של "אין מורידין" (כך הקשה בפ' אורח משור, שם). ה. לא יתכן לומר שהרמב"ם (הל' ע"ז פ"י הל' א) הביט שהדין של "אין מורידין" מדבר על מי שמקיים ז' מצוות בני נח, שהרי הוא זיכר בפירושו על שבעה עממים (במהדורא המקובלת) או על עובדי ע"ז (במהדור' הרב קאפח, מכוון מש"ח, ירושלים תשמד) (כך הקשה בפ' אורח משור, שם). ו. לא יתכן שגופו של מי שאינו מקיים ז' מצוות בני נח יהיה מותר, שהרי גזילו אסור, והק"ו נשאר בעינו (כך הקשה בפ' אורח משור, שם). ז. לא יתכן שגופו של מי שאינו מקיים ז' מצוות בני נח יהיה מותר, שהרי גם על גופו קיים האיסור של "בל תשחית". 56. תוס' דף כו: ד"ה ולא מורידין. וכן כתב הרמב"ן (מכות דף ט:): "ומסתמא אין רובן מקיימין אותן". 57. כך הקשה בפ' אורח משור לררכי משה הארוך. 58. ולכך מתייחסים התוס' בע"ז דף כו: ד"ה ולא מורידין. 59. כך הקשה בס' קרבן אליצור (ע"ז דף סד: דף קסד. ד"ה ילפק"ד), והוסיף שמתוך כך שהגמ' בסנהדרין לומר

ב"אין מורידין" היא שאסור להורידם, ולכן מתייחסת הגמ' בסנהדרין, שהרי בשני המקרים ההתייחסות היא לאותה ברייתא⁵⁹.

ג. כיצד ניתן לומר שהגמ' בסנהדרין, האומרת ש"ישראל בעכו"ם אסור", מדברת דווקא על מי שמקיים ז' מצוות בני נח? הרי אם מדובר דווקא על גוי שמקיים ז' מצוות בני נח, אין צורך להוכיח שאסור להורגו מתוך הברייתא של "אין מורידין", שכן גוי כזה הוא גר תושב, וגר תושב מצווין אנו להחיותו⁶⁰.

ד. אם אכן ישנו הבדל בין גוי המקיים ז' מצוות בני נח לבין גוי שאינו מקיימן, לא מובן מדוע הירושלמי בקדושין תירץ שהברייתא של "הטוב שבגוים הרוג" מדברת בשעת מלחמה? הרי ניתן לענות בפשטות שהיא מדברת על גוי העובד ע"ז⁶¹.

ה. מה שכתב הש"ך שאנטונינוס לא ידע מי אינו מקיים ז' מצוות בני נח, אך הוא ידע מיהו כופר או מוסר, דברי נביאות הם, שהרי אע"פ שלפעמים אין יודעים מי הוא עובר עבירה, אבל בדר"כ יודעים, וניתן לומר שהוא ראה מי עבר באותו היום עבירה, ובפרט שרוב הגוים עוברים על איסור ע"ז שהיא אחת מז' מצוות בני נח, וא"כ חוזרת ושאלת השאלה: מדוע התוס' הבינו שאסור היה לאנטונינוס להרוג את עבדיו? הרי ניתן לומר שהוא הרג רק את אותם עבדים שהיו עובדי ע"ז, ואותם היה מותר להרוג⁶².

מהדין של "אין מורידין" שהדבר אסור, ניתן להסיק שבכל המקרים היא מדברת על גוים שמקיימים ז' מצוות בני נח. וכ"כ גם בפ' אורח משור לדרכי משה הארוך (יו"ד סי' קנח), והוסף שדוחק הוא לומר שכוונת הגמ' היא שמתוך כך שבגוי שאינו מקיים ז' מצוות בני נח – אין איסור להורגו, סימן שגוי המקיים ז' מצוות בני נח, יש איסור להורגו. 60. כך הקשה בס' חרדי דעה (לר' יוסף זונדל מק"ק אישישאק, יו"ד סי' קנח, מהר" לזין אפשטיין תשכא). ובס' בית מאיר (לר' מאיר פוזנר, אה"ע סי' יז ס"ק ג, מהר"ו לבוב) הוסיף להקשות שאם מדובר על גוי המקיים ז' מצוות בני נח, יש לו דין של גר תושב שמצווין להחיותו, ולא מובן כיצד יתכן ש"אין מעלין" אותו? ותירץ שאע"פ שהוא מקיים ז' מצוות בני נח, אין הוא נחשב לגר תושב, מכיון שרק גוי המקיים את ז' מצוות בני נח "מפני שצוה בהן הקב"ה בתורה והודיענו ע"י משה רבינו" נחשב לגר תושב, ולא מי שמקיימן "מפני הכרע הדיעת", כפי שכתב הרמב"ם בהל' מלכים (פ"ח הל' יא). וכן תירץ בפ"י יבין שמועה על ספר משנת חכמים סי' מ"ב סק"א. ובס' ערך ש"י (לר' שלמה יהודה מק"ק סיגעט, יו"ד סי' קנח, מהר"ו ירושלים – ניו יורק תשכה) הוסיף לתרץ שאין הוא נחשב לגר תושב מכיון שרק המקבל את ז' מצוות בני נח בפני שלשה חברים נקרא גר תושב כפי שפוסק הרמב"ם בהל' מלכים (פ"ח הל' י), ולא המקיימן מעצמו בלא קבלה בפני שלשה חברים, או מפני שגר תושב קיים רק בזמן שהיובל נהג, ולא בזה"ז, כפי שפסק הרמב"ם בהל' שבת (פ"ב הל' יד), ע"ז (פ"י הל"ו), מילה (פ"א הל"ז) אסורי ביאה (פ"ד הל' ח), שמיטה ויובל (פ"י הל' ט) ומלכים (פ"ח הל' י), וכן תירץ בס' שבילי דוד (לר' דוד ליב זילבערשטיין, יו"ד סי' קנח ס"ק א, מהר"ו פרעמישלא). ובס' כנסת הגדולה (לר' חיים בנבנשת, חו"מ סי' תכה, ב"י ס"ק יב ד"ה וכתב. ור' גם שו"ת בעי חיי, יו"ד סי' קעז ד"ה ויש לתמוה) דחה את תירוץ הראשון של ה"ערך ש"י" וכתב שהצורך בקבלה בפני שלשה חברים הוא רק "להחשיבו כישראל גמור בכל דבריו, לזונו ולפרנסו ולכלכו ולהשקותו" וכיו"ב, אולם להצילו מסכנת נפשות חייבים גם אם לא קיבל את ז' המצוות בפני שלשה חברים. והוסיף שם להקשות מדוע הבי"ב כתב רק ש"דיכא דמקיימן ז' מצוות משמע דאסור להורידם"? הרי זו גמ' מפורשת שאסור להורידם, ולא רק "משמע". וכן הקשה בשו"ת בעי חיי (יו"ד סי' קע"ז ד"ה וכתב עור). ובס' קרבן אליצור (ע"ז סד: דף קסד: ד"ה ולפק"ד אינו) תירץ את שתי הקושיות כאחת ואמר שאמנם כאשר גוי קיבל עליו לקיים את ז' מצוות בני נח חייבים להצילו גם אם לא קיבל זאת בפני ג' חברים, אולם כאשר הוא לא קיבל זאת כלל, אלא הוא מקיים את ז' המצוות בלי קבלה, לא ברור שאסור להורידו, ולכן הבי"ב כתב רק שמשמע שאסור להורידו, אך גם אין חובה להצילו. 61. כך הקשה בס' בית מאיר (אה"ע סי' יז ס"ק ג, מהר"ו לבוב) ותירץ שמתוך כך שכתוב ה"טוב" – משמע שמדובר על גוי המקיים ז' מצוות בני נח. וע"ע בספרי פס' עט, ורש"י לדברים יב כח: "הטוב – בעיני שמים". ור' גם בבאר הגולה למהר"ל, באר ז' (עמ' קמו), ובספרא אחרי מות פי"ג ס"ק יג. 62. כך הקשה בפ"י אורח משור לדרכי משה הארוך (יו"ד סי' קנח ד"ה אמנם לפע"ד, זולצבאך תנב) ובס' קרבן אליצור (ע"ז דף סד: דף קסד: ד"ה ולפק"ד במהר"ו

ו. מזה שכתב הש"ך שמי שאינו מקיים ז' מצוות בני נח דומה למינים ומסורות, אינו מובן. שהרי מינים ומסורות "מורידין", ואילו את מי שאינו מקיים ז' מצוות בני נח "אין מורידין", אלא שמותר להורידו.⁶³

וקשה לומר שכל הקושיות הללו נעלמו מעיניהם של הב"י והרמ"א. ולכן נראה להטביר⁶⁴ שלדעת הב"י והרמ"א קיים איסור אחר בהורדת הגוים. לדעת הב"י והרמ"א משמעות הדין של "אין מעלין ואין מורידין" היא אמנם שאין חיוב להוריד את הגוים, אולם ישנו גורם נוסף הגורם לכך שיהיה איסור בדבר. הירושלמי בקידושין⁶⁵ מתקשה בשאלה כיצד יתיישב בדין של "אין מורידין ואין מעלין" עם הכלל הנקוט בדינו⁶⁶ ש"הטוב שבגוים הרוג"? ומבאר שהכלל של "הטוב שבגוים הרוג" נאמר בשעת מלחמה בלבד, וכך פוסקים הרמב"ם⁶⁷ והשו"ע⁶⁸ למעשה. בדברי האחרונים מוצאים אנו הסברים שונים למשמעות "שעת מלחמה" זו, אולם לרבותינו בעלי התוס'⁶⁹ שיטה מחודשת בהסבר הדבר. רבותינו בעלי התוס' מתקשים גם הם בסתירה שבין שני הכללים, ומסבירים "כי מה שאומר הטוב שבגוים הרוג – כשיד ישראל תקיפה עליהם, ומה שאומר בע"ז – כשיד האומות תקיפה על ישראל". ובמקום אחר הארכנו לבאר שכך סובר גם הרמב"ם ע"פ זוסבר הלח"מ⁷⁰ והמבי"ט⁷¹, ועל סמך זה הוא פוסק⁷² ש"לאבדו בידו או לדחפו לבור וכיוצא בזה אסור, מפני שאינו עושה עמנו מלחמה" וכו'. ולפי זה ניתן להסביר שכל המקורות האוסרים להוריד את הגוים מדברים על מצב שאין ידינו תקיפה, ולכן לגביהם משמעות הדין של "אין מורידין" היא שיש איסור להורידם, אולם הב"י והרמ"א דברו על הדין העקרוני של "אין מורידין", בלא להתחשב בשאלה האם ידינו תקיפה או לא, ולכן הם הסבירו שהכוונה בדין של אין מורידין היא שאין איסור להורידם.⁷³

ולמעשה ניתן לומר שגם הט"ז אינו חולק על כך. הט"ז כותב שיש איסור דרבנן בהורדת הגוי, ולכאורה לא מובן מהו המקור לדין דרבנן זה? וניתן להסביר שהמקור לדברי הט"ז הוא הסבר הירושלמי ע"פ ביאור רבותינו בעלי התוס' לסתירה שבין שני המימיות, אותו הבאנו לעיל. ניתן לומר שגם הט"ז מודה לשיטת הב"י והרמ"א שבאופן עקרוני אין איסור בהורדת הגוי, אלא שהוא כותב שבזה"ז, עליו מדבר השו"ע, בו אין ידינו תקיפה – קיים איסור להוריד גוים⁷⁴. וא"כ נמצאנו למדים שאין סתירה בין שיטת הב"י והרמ"א לבין שיטת הט"ז, ולדעת כולם אין איסור להוריד גוים בשעה שידנו

תקיפה ויש איסור כזה בשעה שאין ידנו תקיפה, כגון בזה"ז. וכ"ז לפלפולא, ורק בגוים עובדי ע"ז בזמן חז"ל, אבל למעשה בגוים שבזמנינו פסק המאירי (בי"ק עה). שאינם בכלל זה, (וע' אג' ראי"ה א' עמ' צט; ומשפט כהן עמ' קכב).

שאלוניקי תקל). 63. כך הקשה בס' קרבן אליצור (ע"ז סד: דף קסד: ד"ה ולפק"ד במהדור' שאלוניקי ותקל).
64. שלא כתירוצו של הש"ך בנקודה"ב. 65. ירושלמי קידושין פ"ד הל' יא, כפי שהוא מובא בדברי התוס', תוס' שונן, תלמידי רבינו יונה, המרדכי ועוד לע"ז דף כו: 66. מסכת סופרים פ' טו הל' י מכילתא (שמות יד ז) מכילתא דרשב"י (שם) מדרש תנחומא (בשלח ח) מדרש תנחומא הקדום (וארא כ), ילקוט שמעוני (וארא רמז קפו) מדרש הגדול (שמות יד ז), מדרש לקח טוב וארא (שמות ט כ) ובשלח (שם יד ז) מדרש וזהוהיר בא (דף ג. מהדור' פרייאמאן) ובשלח (דף יט. שם) רש"י (שמות יד ז במהרורות שאינן מצונזרות) אור זרוע (ח"א סי' קכה), ועוד. 67. רמב"ם הל' רוצח ושמדה"נ פ"ד הל' יא. 68. שו"ע יו"ד סי' קנח, וח"מ סי' תכה. 69. מושב זקנים עה"ת, שמות יד ז, תירוץ ראשון. 70. לח"מ הל' ע"ז פ"י הל' א ד"ה אין כורתין (כפי שמוכח מסוף דבריו). 71. קרית ספר למבי"ט, הל' ע"ז פ"י אוהרה מב. 72. הל' ע"ז פ"י הל' א. 73. ובזוהמה לכך כתב בס' קרבן אליצור (ע"ז דף סד: דף קסד: ד"ה כתבו במהדור' שאלוניקי תקל) שכל מה שכתב הב"י שאין איסור – זה רק על איסור דאורייתא, אך מדרבנן הוא מודה שיש בכך איסור. וכ"כ מ"ר הור"ש ישראלי שליט"א בס' עמוד הימיני (סי' טז פ"ב סי"ק ג. עמ' קסט, מהדור' מורשת, ת"א תשכז). 74. וע"ע בס' קרבן אליצור, שם.